

mualarında dinî ve din dışı eserlerine rastlanan Âhenî'nin zamanımıza sadece bir nühuft beste ve nakış yürük semâisi ulaşabilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Esad Efendi, *Atrabû'l-âsâr*, Millet Ktp., Ali Emîrî, T, nr. 706, s. 20-21; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl), İstanbul 1928, s. 134; S. Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 99, 102; III, 191-192; S. Nüzhet Ergun, *Antoloji*, İstanbul 1942, I, 52; T. Kip, *TSM Sözlü Eserler Repertuarı*, s.192.



NURİ ÖZCAN

ÂHENK

(اهنك)

Bir bütünü teşkil eden parçaların veya unsurların estetik ölçüler içinde birbiriyle uyuşması anlamına gelen, çeşitli ilim ve sanat dallarında kullanılan terim.

□ FELSEFE VE İSLÂM DÜŞÜNCESİ.

"Uygunluk, düzen" ve "cûmbüş, eğlence" mânalarına gelen âhenk (âheng) kelimesi Türkçe'ye Farsça'dan geçmiştir. Eski Yunan'dan beri filozoflar ve sanat teorisyenleri âhengi tarif etmeye, güzellikle onun arasında ilgi kurmaya çalışmışlar, bunun için de öncelikle sanatta güzelliğin kaynağını, mahiyetini ve boyutlarını araştırarak bu konuda çeşitli teoriler geliştirmişlerdir. Güzelliği de organik ve maddî güzellikler, renk, şekil, ses ve hareketlerin güzelliği, fikrî güzellikler ve mânevî güzellikler gibi kategorilere ayırmışlardır. "Güzellik nedir?" sorusunu ilk defa felsefî bir tarzda cevaplamaya ve güzellik ile âhengin ilişkisini göstermeye çalışan Eflatun, güzelliği mutlak ve izâfî veya kendiliğinden ve dolayısıyla güzellik şeklinde iki kategoride incelemiştir. İnsan tek tek güzel olandan veya maddî ve bednî güzellikten mutlak ve kendiliğinden güzel olana yükselir. Maddî güzellikler dünyaya gelmeden önce ideler âleminde seyrettiğimiz yüksek ve mükemmel güzelliklerin hâtıralarını canlandırır. Âlem ve âlemdeki varlıklarda bulunan güzelliklerin temel unsurları düzen, uygunluk, orantı ve simetri gibi değerlerdir. Ruh gibi âhenk de mutlak bir ide-dir; bu sebeple azlık, çokluk, büyüklük, küçüklük vb. nicelikler kabul etmez.

Ruh güzelliği ahlâkî arınmaya dayandığı ve ahlâkî melekeler arasında bir denge ve âhenk kurulmasıyla gerçekleştiği için aynı zamanda ahlâk güzelliğidir. Böylece "güzel" ve "iyi", taşıdıkları

âhenk ve denge nitelikleri dolayısıyla bir bakıma aynı anlamı ifade ederler. Çünkü "kötülük bir âhenk yokluğu, erdem ise bir âhenktir" (Eflatun, *Phaidon*, 93^e).

Aristo, Eflatun'un güzellik idesi fikrine katılmamışsa da güzelliğin bir bütünüün unsurları arasındaki geometrik orantı veya âhenk olduğunu, "güzel" ile "iyi"nin birbirine benzediğini, bunun da her iki alandaki denge ve âhenkten ileri geldiğini düşünmüştür.

Plotinus'a göre her şeyin kaynağı olan mutlak "bir" yani Allah iyi ve güzel olduğu gibi aynı zamanda iyi ve güzelin kaynağıdır; bu sebeple güzellik ilâhî bir değer ve yetkinliktir. Güzellikle âhenk yakından ilgilirse de âhenk güzelliğin zorunlu bir şartı değildir. Eflatun gibi Plotinus da duyulur nesnelerin güzellik ve âhenginden ayrı, bunların üstünde güzellik ve âhenk idesinin varlığını kabul etmiş, ruhî, mânevî, metafizik güzellik ve âhenge büyük önem vermiş, "iyi" ile "güzel"i aynı değerlerin ifadesi saymıştır. Plotinus, "Erdemin ilâhî parıltısı sende doğuncaya kadar kendi büstünü yontmaya devam et" derken güzellikle iyiliğin aynılığını anlatmak istemiştir.

Âlem ve eşyadaki âhenk ve nizam Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle "mîzan", "kader", "kıst", "tesviye", "takvîm" gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Bir âyette, "Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık" buyurulmaktadır (el-Kamer 54/49). Mülk sûresinin ilk âyetlerinde ise (67/1-3) makrokozmostaki nizam ve âhenk daha çarpıcı ifadelerle anlatılmaktadır. Burada âlemin Allah'ın mülk ve tasarrufunda bulunduğu belirtildikten sonra, "Rahmânın yarattığında bir âhenksizlik (tefâvüt) göremezsin; dikkatle bir kere daha bak, bir düzensizlik (fütur) görüyor musun?" buyurulmuştur.

Kur'an-ı Kerim insanın da bu küllî nizamın bir parçası olduğunu kabul eder. Allah insan bedenini toprak ve sudan yaratmış, ona uyumlu bir biçim vermiştir (tesviye). İnsanın varlık yapısındaki âhenk, "Biz insanı en güzel bir kıvamda yarattık" (et-Tîn 95/4) meâlindeki âyetle daha açık olarak ifade edilmiştir.

Kur'an'da, hilkatteki nizam ve âhengi temaşa etmek, dikkatle gözlemek, incelemek insan için bir hidayet vesilesi olarak kabul edilmiştir. Nitekim birçok âyette insanlar ısrarla göklere, dünyaya ve bunlardaki varlıklara ibret gözüyle bakmaya çağınırlar. Çünkü kâinatta kaos

ve anarşi değil, nizam ve kanun hâkimdir. Bunun farkedilmesi insanda bir yaratıcı, nizam verici ve kanun koyucu fikrini uyandıracaktır. Ayrıca Rahmân sûresinin ilk âyetlerinde (bk. 55/5-25) varlık düzeninde bir denge (mîzan) bulunduğu belirtilerek insanın adalet ve hakkaniyet ilkelerine uyması, bu suretle küllî âhenge katılması, onu bozan bir unsur olmaktan kaçınması gerektiğine işaret edilmiştir.

İslâm düşüncesinde de âlemdeki varlık ve olayların kuruluş ve işleyişinde hayranlık verici bir âhengın bulunduğu kabul edilir ve bu âhenk tutarlı bir yönetimin, ince bir düzenin sonucu olarak değerlendirilir. İslâm düşünürleri çoğunlukla gaye ve nizam, bazan da yerine göre adalet, itidal, tenâsüp gibi daha başka tabirlerle ifade ettikleri âhengi, Allah'ın inâyet*inin bir sonucu kabul ederler. Onlara göre inâyet, Allah'ın en yüksek derecede hayır ve kemal nitelikleri taşıyan ezeli bilgisinin eseridir. Âhenk, âlemin genel ve küllî kuruluşundan başlamak üzere bütün varlık kademelerine hâkimdir. İslâm felsefesindeki feyiz* ve işrâk*, tasavvuftaki tecelli* nazariyeleri bu küllî inâyet ve onun âleme yaydığı âhengın temeli olarak değerlendirilir. Bütün İslâm filozofları bu genel nizamı Allah'ın cömertliğinin (cüd) zorunlu bir neticesi olarak görürler. Gazâlî bu bakımdan âlemde bir kusur veya düzensizlik olduğunu ileri sürmenin Allah'a cimrilik isnat etmek gibi dince fevkalâde mahzurlu bir sonuç doğuracağını belirtmiştir.

Hız. Peygamber'in, "Allah güzeldir ve güzelliği sever" (Müslim, "İmân", 147) sözünden de faydalanan İslâm düşünürleri güzelliği Allah'ın niteliklerinden biri olarak göstermişlerdir (bk. İbn Sînâ, s. 27). İyilik (hayır, hayriyyet) ile güzellik (cemâl, hüsün) arasında, aynı şekilde kötülük (şer) ile çirkinlik (kubuh) arasında yakın bir ilişki vardır. Daha önce Grek felsefesinde de benimsenmiş olan bu anlayışa göre genel olarak varlıkta görülen âhenksizlik veya İbn Sînâ'nın tabiriyle "yapı bozukluğu" (a.g.e., s. 415) yani çirkinlik de bir şerdir. Buna karşılık İslâmî literatürde iyi işler daima aşırılıklardan uzak olarak denge (itidal) niteliği taşımaları dolayısıyla aynı zamanda "güzel" (hasen) terimiyle ifade edilmiştir. Çünkü iyi yalnız akıl ve iradeyi değil, aynı zamanda vicdanı ve bir bakıma estetik duyguyu da tatmin eder. Bütün İslâm düşünürleri, mutlak güzel ve en yüksek hayır olduğuna inandıkları

Allah'ın eserlerinde müşahade edilen güzellik ve âhengi, insanın imkân ölçüsünde kendi psikolojik kabiliyetlerine, ahlâkî melekelerine, işlerine ve eserlerine de yansıtması gerektiği görüşündedirler. İşte bu düşüncenin pratikteki görünümlerinden biri de İslâm sanatlarının da müşahade edilen âhenktir.

BİBLİYOGRAFYA:

Efiatun, *Devlet* (trc. Sabahattin Eyüboğlu—M. Ali Cimcoz), İstanbul 1985, X, 595^a-602^e; a.m.f., *Şölen* (trc. Azra Erhat—Sabahattin Eyüboğlu), İstanbul 1972, 210^a*, 211^a*; a.m.f., *Phaidon* (trc. Suut Kemal Yetkin—Hamdi Ragıp Atademir), Ankara 1945, 93^c*; Müslim, "İmân", 147; Fârâbî, *Tahşîlû's-sa'âde*, Haydarâbâd 1345, s. 8-9; a.m.f., *et-Ta'likât*, Haydarâbâd 1346, s. 11; a.m.f., *Fuşûlû'l-medeni* (nşr. D. M. Dunlop), Cambridge 1961, s. 150-151; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' I: el-İlâhiyyât* (nşr. Said Zâhid—Eb Kanavâtî), Tahran 1343 hş., s. 27-28, 226, 296-299, 368-369, 390, 414-415; Gazzâlî, *İhyâ'*, Kahire 1332 — Beyrut 1402-1403/1982-83, IV, 139; a.m.f., *Mizânû'l-'amel*, Kahire 1328, s. 102, 108; Suut Kemal Yetkin, *Sanat Felsefesi*, İstanbul 1934, s. 3-66.



MUSTAFA ÇAĞRICI

□ EDEBİYAT. Üslûbun bir niteliği olarak şiir ve nesirde kelime ve cümlelerin, âdeta bir müzik tesiri yapacak şekilde ardarda getirilmesi ile sağlanan uyum.

Âhenk, *Ta'lim-i Edebiyat*'tan (1879) beri, yenileşme devri Türk edebiyatında *harmonie* karşılığında üslûba ait bir özellik olarak edebiyat nazariyesi kitaplarında yer almış bir terimdir. Ondan önce müstakil bir konu halinde ele alınmamış olan âhenk mefhumunu, eski belâgatta bazı yönleriyle kısmen *fesahat* sözü karşılar gibidir. Klasik belâgatta da âhenk konusu *insicam*, *tecânüs*, *teellûf* ve *selâset* terimleriyle ifade olunmuş, âhengi bozacak *tenâfûr*, *kesret-i tekrâr*, *tetâbu-i izâfât*, *garâbet*, *lûknet*, *kıyasa muhalefet* gibi ârızalar da âhenk konusunun tamamlayıcısı olarak kabul edilmiştir. Âhenk kelimesinin bir belâgat terimi olarak mâzisi bulunmadığından Süleyman Paşa *harmonie*yi "insicam ve ittisak" sözü ile ifadeye çalışmıştır. Recâizâde ise devrinde daha çok müzik terimi olarak kullanılan âhenk kelimesini "harmonie" karşılığında tek başına değil, "âheng-i selâset" terkibi ile vermiştir. Öte yandan insicam ve selâset konusunun eski belâgatta da tek başına ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmadığını belirtmek gerekir.

Âhengin, Tanzimat'tan sonra belâgat ve edebiyat nazariyesi alanında eser yaz-

mış müelliflere göre "kelimede âhenk", "cümlede âhenk" ve "taklidî âhenk" olmak üzere üçe ayrıldığı görülmektedir. Fakat yazarların hepsi bu tasnifi aynen benimsemediği için âhenk konusunda bazı farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Hatta günümüze doğru gelindikçe bu farklılık daha da artmış, kelime ve cümledeki âhenge "selâset" diyenler bulunduğu gibi âhenk, selâset, âheng-i taklidî, insicam terimlerini müstakil olarak ele alan yazarlar da olmuştur. Esasen bu çeşit karışıklıklar, âhenk konusunun klasik belâgat kitaplarında müstakil bir mefhum halinde incelenmemesinin tabii bir neticesidir.

Müzikde makam ne kadar önemli ise edebî eserde de âhenk o nisbette gereklidir. Çok güzel fikirler âhenksiz bir ifade yüzünden zayıflar ve muhatapta istenen tesir sağlanamaz. Bu sebeple bir fikir veya duygu ifade edilirken âhenkle tamamlanmalıdır. Hatta bazı durumlarda fikirler ve duygular kulak vasıtasıyla hissas ettirilir. Çok defa konu ile âhenk arasında da bir ilgi kurulmaktadır. Şiirde âhengi sağlamaya birinci derecede yardımcı olan vezin ve kafiye-dir. Bunun için nesirde âhenk daha güç sağlanır.

Çeşitli tarz ve vasıtalarla elde edilen âhengin taklidî denilen ayrı ve özel bir türü de vardır. Taklidî âhenk eşyayı, varlıkları ve hadiseleri seslerle taklit ve tasvir etmeye denir. Şiirde ve mensur şiirde daha çok görülen ve uygun düşen bu âhenk tabii olmalı ve zorlama hissi vermemelidir. Ayrıca bütün bir edebî eseri taklidî âhenkle doldurmak doğru değildir ve bu durum metni okunmaz hale getirir. Şeyh Galib'in, "Güm güm öter âsmân sadâdan / Güm-geşte zemîn bu mâcerâdan" beytinde gök gürültüsü ilk mısra da "güm güm" kelimeleriyle taklit edildiği gibi ikinci mısraın ilk kelimesi olan ve "kaybolmuş" mânasına gelen "güm-geşte"nin ilk hecesi de gök gürültüsünü hatırlattığı için gizli ve sanatkârane yapılmış taklidî âhenge bir örnektir. Nâmık Kemal'in "Vatan Kasedesi"ndeki, "Hakk'a doğru duralım erkişi niyyetine!" mısraındaki "er" kelimesinin uzunca okunması, cenaze namazı kıldırın imamın sesini andırmaktadır. Yahya Kemal'in "Sessiz Gemi" şiiri de âhenkli ifadenin güzel bir örneğidir: "Artık demir almak günü gelmişse zamandan / Meçhûle giden bir gemi kal-kar bu limandan". Burada şair bir geminin kalkışını, demir alışı aruz vezni-

ni de yardımıyla okuyuculara derinden hissettirmektedir.

Her dilin kendine mahsus bir âhengi vardır. Bu yüzden başka dillerden alınan kelimelerin de çok defa girdikleri dilde yeni bir âhenk kazandığı görülür. Dilde türetilcek yeni kelimelerde de dilin âhengine uymak gerekir. Şu halde âhenk konusunun, sözün öncelikle ses ârızalarından kurtarılması yollarını gösteren diğer belâgat konularıyla yakın ilgisi olduğunu ve âhenkli bir ifade için bunların bilinmesi gerektiğini söylemek yanlış olmaz.

Âhengi Bozan Durumlar. 1. Seslerin kulağı rahatsız edici durumda bulunması (tenâfûr=cacophonie). a) Boğumlanma noktaları (mahreç) aynı veya yakın olan sesler bir kelime veya tamlamada toplanırsa, genellikle âhengi bozan bir fonetik hadise meydana gelir ki buna harflerde tenâfûr (tenâfûr-i hurûf) denir. "Çürütücülerce", "koşullaştırılmışlık" gibi. b) Ardarda gelen bazı kelimelerdeki harfler arasında aşırı uyum ve benzerlik bulunması telaffuz güçlüğü meydana getirir. Bu kelimeler telaffuzu güç olduğu kadar kulak zevkini de tahriş eder; buna da kelimelerde tenâfûr (tenâfûr-i kelimât) adı verilir. "Ey ande-lîb o gül uyumuşmuş ses istemez" mısraında olduğu gibi. 2. İsim tamlamalarında zincirlenme. İkidenden fazla ismin meydana getirdiği isim tamlamaları da (tetâbu-i izâfât) bazan âhengi bozabilir. Âhengi bozanlar bilhassa kurallı tamlamalardır. "Ahmed'in kitabının cildinin yaldızının parlaklığı" gibi. 3. Fiilimsiler (partisip ve gerundiumlar) ile bağlaçlarda zincirlenme. a) Fiilimsilerde zincirlenme bilhassa niteleyici kûmelerin arkaya gelmesinde görülür. "Demir kapıyı çalan Ali Bey burada mı? diye soran, burada olmadığını öğrenince içeri giren, uzun uzun onun aleyhinde konuşan, birden ayağa kalkan, şiddetle kapıyı çarpıp giden sen değil miydin?" örneğinde olduğu gibi. Resmî yazılarda buna çokça rastlanmaktadır. Ayrıca, "Koşarak, vâveylâ kopararak, göz yaşı dökerek, annesinin boynuna atılarak anlatmaya başladı" cümlesinde görüldüğü gibi farklı fiillerden aynı kalıba göre yapılan zarf-fiillerin bir araya gelmesi de âhengi bozmaktadır. b) Birden fazla bağlacın ardarda kullanılmasıyla da âhenk bozulur. "Ammâ ki eğer göreydi insan / Birden bulamazdı onda noksân" beytinde olduğu gibi. 4. Tekrar sıklığı (kesret-i tekrâr). Anlam bakımından katkısı olmadığı halde bir ifadede